

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

На українські теми.

„Мазепинство“ і „Богданівство“.

Кінець минушого року зазначив ся новим гаслом, новим „прапором“ вивішеним на російській Україні: супротив полків „Мазепинців“, висліджуваних, або краще сказати мальованих на стіні ріжними спасителями російського отечества, вивішено штандар „Богдановців“, з поясненем, що ніхто як ся спасательна команда ще удержує в цілости російське отечество, яке давно б розлетіло ся при злочиннім попустительстві, що дієть ся з боку всякого начальства вище писаним „Мазепинцям“. Штандар, розумієть ся, бутафорський, склеєний з газетних нумерів „Кіевлянина“, і коментарі до нього ж таки ж бутафорські, вибрані з імпровізацій покійного Івана Олександровича Хлестакова і його приятеля Тряпичкіна; але що намальовано на штандарі імя велике, тож воно навіть і в такій бутафорській обстанові може робити деяке вражінне і тому не повинно зістати ся без відповідного проясення; тай память великого гетьмана має право вимагати від своїх епігонів, щоб вони оборонили її від хапання за неї ріжних брудних опричницьких рук.

З погляду сих опричницьких кругів виставленне імени Богдана против імени Мазепи як певного контрапункту має свою історичну традицію. І російське правительство, дорікаючи Українцям їх „измѣною“, мовляв, до певної міри противставляло „зрадникови Мазепі“ і всяким иньшим українським „измѣнникам“ славного гетьмана, вірного, мовляв, і нічим з російського офіціального погляду несплямленого. Цар Петро в звіснім своїм рескрипті, відкладаючи на неозначений час вибір укр. гетьмана, атестував усіх гетьманів як зрадників „окрім першого Богдана Хмельницького і останнього Скоропадського“. Одначе ся атестація видана була славному Богданови „оплошно и не справясь съ дѣломъ“, і з становища дійсної історичної правди коли не дуже заслужено Мазепа попав в ролю клясичного представника українського іредентизму, чи його історичного тахітум-а, то вже зовсім абсурдним стає противставлене йому Богдана, як представника московської льяольности.

Мазепа в дійсности не був ніяким яскравим репрезентантом українського автономізму. Маємо в нашій історії представників

української державної ідеї, української самостійности і окремішности далеко різше і сильнійше виражених. У Мазепи до сього не було ні трагічного завзятя Дорошенка, ні безмірної витривалости Орлика, і просто таки—він за довгий свій вік не встиг нам себе показати з сього боку! Що таїв він в таємних скритках своєї душі, се зістало ся закритим для нас. На зверх—він плыв за течією московського централізму, на буксірі московської політики, і його різкий розрив з нею з сього боку нагадує скорше фортель Бруховецького, котрий, переконавши ся, наскільки неможливим зробило його на Україні сервілістичне вислугування московському централізмови, також одної ночі з „найнижшого підніжка його царського величства“ перетворив ся в українського зрадника і автономіста і також попробував гукнути експромтом à la Мазепа в його звісній пісні:

Не допустіть гіркої муки
Матці своїй більш терпіти—
Нуте врагів, нуте бити!..

Чоловік безсумніву інтелігентнійший, політик далеко тоньший, Мазепа не доходив до таких грубих нетактів як Бруховецький, але і він за своє гетьманство заробив тільки крайню непопулярність, просто таки ненависть народню, як „московська душа“, запроданець і підніжок московський. Обставини і натиск старшини, найближшого оточення, що вважало непростимим гріхом упустити сей момент, не використавши його для визволення України—змусили його в останній хвилі перекинути ся з царського служальця в оборонця української свободи „од того московського тиранського іга“.

Але і сей пізний і вимушений обставинами перелом хто зна чи вирятував би репутацію Мазепи у української суспільности: занадто він уже встиг себе скомпромітувати в її очах своєю політичною безхарактерністю, своєю податливістю на всі забаганки московської політики. Трагічну фігуру зробило з нього доперва само московське правительство, зібравши на його голову всі гріхи українського миру, проклявши його страшними клятвами як нечужанного злочинця, другого Юду, ворога христанства і православія заразом — типового представника української „измѣны“, якою мовляв неустанно компромітували себе Українці, так що московське правительство вважало себе на далі свобідним від усіх обіцянок і обовязань, які приняло на себе перед Україною і не хотіло більше рахувати ся ні з якими правами і „древніми обиклостями“ українськими.

Се була рішуча зачіпка, „визовъ“ з боку московського царства, смілий і безоглядний. Зробити ворогом православія і потайним католиком гетьмана найбільш побожного,— хоч-би й про око, але найбільш відданного духовенству, церкві, церковній культурі найбільш заслуженого перед українською церквою, яким був Мазепа, більш ніжхто инший з усього українського громадянства; кинути анатему на людину, що наповнила пам'ятками своєї побожності цілу сучасну Україну—се було більш ніж сміло, се було небезпечно; українське духовенство не спромоглося на протест і покійно сповнило волю царську—але почуте сього самого духовенства і всього громадянства не могло не бурити ся від такої наруги над найбільшим приятелем української церкви. Прокляти останніми клятвами чоловіка, проголосити його останнім з людей за те, що він піддався натиску суспільної opinio і з московського служальця хотів стати оборонцем вільностей українських — се теж був „визовъ“ більш рішучий ніж розважний. Українське громадянство мовчки прийняло його, і тим часом як офіціальні сфери валили клятви й лайки на голову „проклятого Мазепа“, воно в інтимнім житю своїм оточило пієтизмом гетьмана, проклятого за український патріотизм; і тим часом як у покорній історіографії переходили з книги до книги утерті фрази про „Мазепине коварство“, з покоління в покоління росло спочуте і поважанне до „великого патріота“, „великого гетьмана“, опоганеного і проклятого за те, що по своїому розумінню хотів добра своєму „малоросійському отечеству“ — або як висловився тиловий представник українського суспільства, автор „Історії Русів“ — „искалъ онъ свободы или лучшей жизни въ собственной землѣ своей и имѣлъ о томъ замысли всему чело-вѣчеству свойственныя“.

Писав се чоловік Мазепі як людині не прихильний, і взагалі погляди на Мазепу як на людину зістали ся не похвальні і не приязні; але як історичний діяч, як ідея — він був оточений високою почесною — старшинські, інтелігентські і півінтелігентські доми закреслили ся портретами проклятого гетьмана і українські патріоти склали високу шану його пам'яті.

І так, як бачимо—„мазепинство“ для означення теперішніх ревнителів „малоросійського отества“—назва досить таки припадкова, котру з історичного становища можна б приймати тільки cum maximo grano salis. Мазепу зробили українським героєм, представником українського патріотизму тільки урядові нагінки на його імя і на його пам'ять, наперекір фактам і дійсним поглядам і

настроєм українського суспільства і всякі дальші заходи коло того щоб зогидити се імя, окрити його соромом і жахом, як символ української „измѣны“—тільки незмінно далі утверждатимуть і ширитимуть пієтизм до нього, культ його, як представника всього того, що непомірковані спасителі російського единства підтягали і підтягають під понятє „измѣны“.

З історичного становища для всього того, що останніми часами злобно прозиваєть ся „мазепинством“, можна б знайти назву більш відповідну, підшукати йому патронів ідейно більш підхожих.

Фактів „державної зради“ в властивім того слова значінню за сучасними „Мазепинцями“ пп. спасителі Росії досі не знайшли й не знайдуть мабуть ніяких; всі темні натяки на якісь мовляв невідомі джерела, з яких черпає свої засоби сучасний український рух в Росії, не виходять по за сі злодійські недомовки, так само як і балачки про „японські міліони“, котрими мовляв підперто революційний рух серед російського громадянства; заводити мову про заграничну ініціативу в поширенню українського руху після того як саме ж російське правительство свідомо змусило заграничні видання переносити ся на російській ґрунт своїми митовими ставками—можна хіба тільки перед зовсім неосвідомленими людьми¹⁾. Ну а для всього того що зістаєть ся по за тим—для пієтизму нашого до дорогоцінних скарбів переданих нам нашою історичною долею: до нашої мови, до нашої своєнародньої культури, до наших історичних традицій, до почуття нашого обовязку пред нашим народом і нашою країною, до свідомости нашої повинности не закопати в землю таланти нам передані ними, а приростити їх і передати примноженими поколінням грядучим—до всього сього імя Мазепи може підходити як імя мецената української культури, як патріота свого рода—але так само, і ще з більшим правом сі прояви українського патріотизму можна вінчати й іменем Сагайдачного і Хмельницького, Дорошенка і Апостола.

А вже зовсім куріозом буде противставленне Хмельницького Мазепі немов двох полюсів українських настроїв, яке власне позволило собі різні землячки, присвоюючи собі назву Богданівців в піку Мазепинцям. Як відомо всякому обзнайомленому з фактами української історії, Хмельницький був не тільки яскравий автоно-

¹⁾ Маю сам прецікаву відповідь російського уряду, де на аргументи против незаконного наложення високого мита на заграничні українські видання воно оправдуєть ся власне тим, що се піднесе книжну українську продукцію в Росії!

міст, але й доста свідомий носитель державної української ідеї. Стрівши ся з першими реальними проявами московського централізму, був незвичайно збентежений ними і став в рішучій опозиції московській політиці: ухилив ся від спільних операцій з московськими військами; відмовляв українські міста (в Галичині), аби не піддавали ся на московське імя—щоб не дати приводу Москві до претенсій на західню Україну; різко, „кабы измѣною“ відзивав ся перед московськими агентами про політику московського правительства, а в кружку ближших своїх повірників не таїв ся ще з гострійшими висловами, і рішучо говорив перед старшиною, що з Москвою треба розірвати і шукати собі иньшої протекції й помочи. Знаємо також, що на словах се не кінчило ся, що Хмельницький, переконуючи ся в неприхильности московського правительства до української автономії, шукав опертя у иньших держав і нарешті спинив ся на ідеї тісного союзу з Швецією. Акти недавно видані київською археографічною комісією виявили з повною докладністю розвій політики Хмельницького в сій сфері—як він з початку думав погодити свій союз з Швецією з протекцією московською, а далі—як московська політика (замирення з Польщею) вийшла в повну суперечність з політикою Швеції й Хмельницького (рішучої боротьби з Польщею)—Хмельницький і його старшина рішаєть ся іти з Швецією до кінця, хоч би прийшло ся розірвати з Москвою до решти і помагати Швеції против самої Москви. Розпочата з 1657 роком спільна кампанія України, Швеції й Семигороду против Польщі була повним фактичним розривом української політики і московської, повною емансипацією України від Москви. Тісний союз України з Швецією, котрим забезпечала ся повна політична незалежність України, був приготований ще за життя Хмельницького і тільки сформулований остаточно по його смерті.

Мазепина конюктура таким чином тільки навязувала на нові нитки політики великого гетьмана. Богданів союз з Швецією зістав ся нереалізований в своїм часі, бо напад Данії змусив Швецію залишити свої агресивні пляни супроти Польщі і замирити ся з нею, а спільна боротьба з Польщею була власне першою підставою проектваного шведсько-українського союзу (уже в дальшій пляні він звертав ся також против Москви). Коли Карло XII, розгромивши Польщу, звернув свою зброю против Москви, і стали виходити чи то безпосередно від нього чи від його польських партизанів (перші стадії зносин Українців з Шведами і тут досі ще не розсліджені) заклики до Українців, аби скористали з сеї нагоди! звязавши ся з Шведами, скинули з себе московську зверхність—

се був немов поклик до продовження політики Хмельницького, до діла і традицій славного свободителя України від іґа лядського. Так зрозуміли се в кругах старшинських, на дворі Мазепи—в тій сфері, під натиском котрої старий гетьман кінець кінцем рішив ся на свій останній крок. В записках Орлика читаємо спомини, як старшина нагадувала Мазепі честь і славу Богданову, за те що він визволив Україну від Польщі, і грозила вічними проклинами Мазепі, коли він упустить сей момент, не визволивши України від Москви.

В хартії Орликового вибору на гетьманство і так само в цікавій декларації, віднайденій в шведських актах пок. Молчановським, де з становища Мазепинців вияснюється історія їх розрива з Москвою—союз Мазепи з Швецією виразно вважається тільки поновленням союзу Хмельницького з дідом Карла XII. Мазепа „пішов слідами попередника свого славної пам'яті пресвітлого гетьмана Богдана Хмельницького, що з пресвітлим королем шведським, його величства теперішнього тезоіменним дідом Карлом X, за згідним порозумінням зручних способів уживаючи для визволення отчини своєї від тяжкої тодішньої неволі польської, дістав від нього бажану поміч, відповідну для знищення польських“. І ми можемо дійсно вірити тому, що Мазепа і його кружок, входячи в союз з Карлом XII, вважали себе зовсім щиро нічим иньшим як тільки продовжателями Богдановими, виконувцями історичного заповіту великого гетьмана—визволення України і народу українського ¹⁾.

Богдан Хмельницький таким чином ніяк не надаєть ся ані в противставленне Мазепинцям ані на історичного патрона новітших спеціалістів від нищення українського сепаратизму. Не знайдуть вони взагалі ніякого чесного і шановного історичного українського імени, котре могли б дійсним правом могли взяти в патрони собі. Не дурно цар Петро зачислив в „измѣнники“ всіх українських гетьманів, з незаслуженим виключенням Хмельницьким і більш заслуженим виключенням Скоропадського, сього „гетьмана дурного“, кажучи словами Шевченка, котрого й на гетьманство призначив цар Петро в тій надії, що він як чоловік недотепний і безхарактерний не підійметь ся на висоту національних українських домагань. З становища тісного централізму і унітаризму, на яким став цар

¹⁾ Див. мої статі в ЛНВістнику 1909, VI і Записках львівських т. 92, там показані й джерела—в московських Чтеніях 1847 р. і Архиві київської археограф. комісії ч. III т. VI (зібрані пок. Молчановським).

Петро, всі українські люде, які не хотіли стати в суперечности народнім загальним домаганням, мусіли бути „измѣнниками“ — бо неминучо мусіли попасти в конфлікт з сим унітаризмом, що не хотів допустити „никакой розни и особаго нарѣчія“ не тільки в українській книжности, але так само і в українськiм житю. Де-котрі на сiм ґрунті попадали в гострі конфлікти з московською політикою, иньші записували ся в „зрадники“ і без усяких оказательств, через те що нарікали на московське правительство або не попадали йому в тон, хоч властиво не переставали бути щирими прихильниками державної звязи України з Москвою. Ні вони ні все українське громадянство ні весь нарід український не хотіли за-для сеї звязи зрікати ся своєї національної фізіономії, історією вироблених особливостей місцевого житя, права і можливости його свобідного розвивання. „Род сицев, иже свободи хочет“ — атестував українське громадянство найвірнійший прихильник Москви архієпископ Лазар Баранович і щиро намовляв московське правительство, щоб попустило українським змаганням до автономії. Але московське правительство не хотіло попускати з своїх централістичних тенденцій, а українське громадянство теж не хотіло укладати ся на прокрустовім ложі московської політики — і попадало в „измѣнники“. Без усякої потреби, коли дивити ся на се з становища чисто політичних інтересів Московської держави, але зовсім льогічно зстановища крайнього „великорусского“ чи так званого „общерусского“ націоналізму, для которого „не было, нѣтъ и быть не может“ ніякої української окремішности, однаково як у сфері політики, так у сфері культурній, письменській чи побутовій.

Тут відносини XVII віку точка в точку відповідають відносинам XX-го. Коли нипішне українство трактувати з становища державного, яке пильнує державної одности, а зовсім не одностайности, „единства“, а не „единообразія“, трівкого, певного і щирого державного звязку, а не зверхньої одноманітности, — то розуміють ся українські національні домагання пречудесно можуть укладати ся в програму такої правдивої державности, і навпаки—керманичі державні повинні клопотати ся тим, щоб якоюсь непотрібною регламентацією не стісняти свободи національного розвою української чи якоїсь иньшої недержавної народности, аби не дати відчути конфлікту між її національними інтересами і державною організацією і не знеохочувати до неї ревнителів своєнароднього житя. Сі ревнителі можуть бути і будуть в таким разі добрими патріотами

загальної держави, безсумнівними горожанами першої кляси. Коли ж підмінювати інтереси держави інтересами великорусского націоналізму і в культурно-просвітних заходах Українців, чи иньшої недержавної народности бачити змагання противні „государственной задачі“, як пок. Столипін у своїм звіснім рапортї сенатови ¹⁾, — тоді розумієть ся у супротивники такої хибно взятої державности, або кажучи стилем XVII віку — в „измѣнники“ попадають всі прихильники культурно-просвітного розвою, національного житя, — „быть можетъ сами того не сознавая“, кажучи словами того ж рапорта.

Прийнявши, що „національныя и политическія стремленія настолько тѣсно связаны между собою въ украинскомъ движеніи, что разграниченіе ихъ является совершенно невозможнымъ“ й поставивши завданнем державної політики приведенне до повної культурної, язикової і всякої иньшої одностайности „три главных отрасли восточнаго славянства“ — дійсно прийдесть ся пошити в вороги російської государственности всіх, хто скільки небудь прикладав ся до чогось українського чи малоросійського — бодай якоюсь рисочкою підчеркував національну чи етнографічну фізіономію сеї одної з „главныхъ отраслей восточнаго славянства“. Даремно ріжні уміркованці в роді Т. Локтя будуть доказувати потребу розграничення в українстві елемента „этнографическаго націонализма отъ элемента утопическаго радикализма.“ Не допоможуть їм і посилення, нібито й сам Столипін став потім на сю точку і казав, що „противъ этнографическаго націонализма государство ничего имѣть не можетъ, и правительство борется съ украинствомъ только настолько, насколько это теченіе является антигосударственнымъ“. Антигосударственных оказательств за украинством нема ніяких, правительство поборює прояви українського національного життя і свідомости, і з становища такої програми національної одностайности приходить ся, як то роблять консеквентні російські націоналісти, вважати за гріхи против національного курсу і дозвіл українських книг, і шевченківські панахиди і український переклад святого письма, і українські театральні вистави, і навіть поставленне памятника Богд. Хмельницькому ²⁾. Всі хто тим займаєть ся — зрадники супроти національної одности Росії; всі хто то дозволяє або попускає — злочинні попустителі, бо „при благосклонномъ участіи“

¹⁾ Див. ЛНВістник 1911, кн. IV.

²⁾ Див. статью Меньшикова „Национальная трещина“ в № 12839 „Нового Времени“.

х „естественный и даже желательный провинциализмъ (sic) довольно быстро развился въ національний сепаратизмъ“.

Біда в тім, що тим способом ряди зрадників росширюють ся в безконечні мільони, а в число попустителів попадають люде які повинні б стояти вище підозрінь навіть таких спеціалістів як Меншіков, що дорікнув і пок. цареві Олександрю III дозволом українського театра, а між роздрачувателів російської одности посадив і здателів пам'ятника Хмельницького, себто Юзефовича і К^о. Се „роспространительне толкованне“ населяє цілу Росію зрадниками і попустителями і тим самим сї страшні колись для смиренного обивателя назви робить пустим звуком, позбавляє їх всякого значіння.

В сїм велика невігода такого переставлювання „державної задачі“ на національний ґрунт — але тим вже нехай журють ся ті, хто роблять сї перестановки. Наше діло було иньше — ми хотіли пояснити, чи пригадати, що всякі натиски на українство, всяка боротьба з так званим українським сепаратизмом чи „мазепинством“, або з національним українським рухом по дійсному кажучи, зовсім безпідставно беруть се покривати себе іменем чи традицією гетьмана Богдана.

Не годить ся воно ні офіціозним поборникам російського націоналізму, ні домашнім нашим малоросійським ренеґатам. Ні з урядовими утисками на українське жите, ні з сим ренеґатським сикофанством немає нічого спільного тїнь великого гетьмана.

